

Klasik İslam Düşüncesinde İnsan Fikri

Prof. Dr. Mahmut Erol Kılıç (Türkei)

Sabahı şerifler hayırlı olsun, şerler defolsun. Hayırlar fetholsun.

Geleneğimizde “Cemâl cemâle karşıdır.” diye bir tabir vardır. İbrahim Kalın kardeşim, Cemâl kardeşim, bizleri haddimiz olmayan sıfatlarla tanıttı, ben de kendilerini aynı hissiyatla tanıtmak isterim.

Modern dünyada umumi anlamda düşünürlerin, hususî anlamda filozofların en büyük sıkıntısı anlaşılma problemi. “Bizi niye anlamıyorlar?” cümlesi, bizim aramızda çok konuşulur. Bu durum bazılarımızı zaman zaman ruhî sıkıntılara da sevkeder.

Özellikle kimlik problemi, “modern Müslüman”ın en önemli problemlerinden bir tanesidir. Bendenizin sizlere aktarmaya çalışacağı husus, mukayeseli çalışmalardan ziyade, kendi öz kaynaklarımızda, yani geleneğimizde bu konunun nasıl tavsif edildiğine dair bazı konuları paylaşmaktan ibaret olacaktır.

Kimlik meselesinin önemli olduğunu söylemiştim. Açılış Konuşmasında Dücane Cündioğlu’nun da izah etmeye çalıştığı gibi kimlik, sizin yeryüzü hayatınızı, fiillerinizi veya tasavvuf tabiri ile amellerinizi de etkileyen, bu anlamda pratiğe doğru uzantısı olan, salt bir felsefî sorun değildir. Binaenaleyh “gelenek”te Müslüman kendini nasıl tanımlıyordu? Çağımızda Müslümanlar kendilerini

nasıl tanımlıyorlar? Biz, burada, bu tanımlama, *refleksi-* ve bir tanımlama mı, yani başkasına göre bir tanımlama mı, buna bakacağız. Bu yeni tanımlamanın neyi getirdiği ve neyi götürdüğü üzerinde duracağız. Ben çalışma ya da konuşma alanı olarak, daha çok İslam arifleri, İslam sufi düşünürleri denilen kimseler üzerinde yoğunlaşıyorum. O insanların görüşlerinden istifade ile bu soruna çözüm arayan kişilerden birisiyim.

Bütün dinlerde olduğu gibi İslam dininde de o dinin bir vaz edicisi, bir tebliğ edicisi bulunur: O da peygamberdir. İslam dininde Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.)’dir. Peygamberimiz, kendisine vahyolunan bilgileri açığa çıkarır, insanlara tebliğ eder. Muhatablar da bu tebliğ edilenleri, kendi kapasiteleri oranında anlamaya ve hazmetmeye çalışırlar. Anlayan, anladığı kadarını alır. Burası birinci merhale. İkinci merhale, yani, Peygamber’in, vahyin indirilmesindeki rolüdür. Onun tebliğ ettiği bilgi mefuz, yani konuşulur, telaffuz edilir, iki dudak arasından çıktıktan sonra, bir tür yeryüzüne aidiyet kazanır; yeryüzü planında yani kulakla işitme ile beş duyu oranının sujesi hâline gelir. Bu şekilde beş duyu organının çalışma biçiminin bir parçası olan ilahî vahiy ister istemez, bazılarında sekülerizasyonunun başlangıcı olacaktır. O zaman, ilahî vahyin, mesajın salt bu beş duyu organı ile anlaşılması ve hazmedilmesinden öte, başka süreçleri de var mı acaba? Yani kâğıt ötesi, varak ötesi, dil ötesi ve sufilerin farklı düzeyler tanımladıkları algılamalar da söz konusu mu acaba?

İslam dininin peygamberi ve vaz edicisi olduğunu söylediğimiz Hz. Muhammed Musatafa (s.a.v.)’in mesajı, kendisinden çıktıktan sonra artık ümmetin malı olmuştur ve o ümmetin içerisinden anlayış, kavrayış, idrak seviyelerine doğru orantılı olarak onun mesajı üzerinde yorum ekolleri gelişmiştir. Onun bir sözünü birisi şu şekilde, bir diğeri başka bir şekilde algılayabilmiştir. Ve bu durum, bizim düşünce akımları/ekolleri, ya da mezhepler dediğimiz anlayış farklılıklarını da tabii olarak meydana getirmiştir.

Bu kaçınılmaz bir süreçtir. Çokluk, ister istemez beraberrinde bu yapıyı oluşturacaktır. Bu açıdan, benim sizlerle paylaşacağım düşünceler, bu ekoller içerisinde İslam arifleri dediğimiz bir ekolün, o Peygamber'in mesajından aldığı, algıladığı ve ona göre tesis ettiği ontoloji, epistemoloji, politika ve dünya görüşünün, bütün bu kavramsal şemaların uzantılarını ve yansımalarını paylaşacağım.

Geçen yüzyılın başına gelinceye kadar birçok İslam coğrafyasında hâkim paradigma bu tür bir İslam anlayıştı. Özellikle, Selçuklu-Osmanlı İslam tecrübesinde ariflerin ilmeklerini çözdüğü bir İslam anlayışının siyasete, sanata ve dinî ilimlere yansımış versiyonunu görmekteyiz. Osmanlı tecrübesinde hakim İslam anlayışı buydu. Bunun uzantısının İslam hukuk müessesesinde dahi olduğunu görmekteyiz. İslam hukukunun bu dinî ilimler içerisinde hâkim konuma gelmesi ise, aslında orijinal, geleneksel İslam anlayışında olmayan bir husustur. Arif-i Fakîh tabiri, yani fakîh, dinde derin anlayış sahibi demek olan olan fakîh ne kadar mutlak bir bilgi taşıyabilir? Çünkü, biz, madem artık yaratılmış bir âlem içerisindeyiz, madem şu anda biz konuşma ve dinleme denilen 5 duyu organına ait mahdut bilgilenme araçlarını kullanarak bilgilenmeye çalışıyoruz. Konuşmacı cümleler kuruyor, dinleyenler de ondan anlдықlarını hazmetmeye çalışıyor. Bu şekilde bir bilgilenme süreci içerisindeyiz.

Bu ne kadar mutlak bir bilgi taşıyabilir? O mutlak olanın, sınırsız olanın bilgisini, ilmini, bu sınırlı harfler kelimeler, cümleler ne kadar ifade edebilir? Ne kadar ifade ederse etsin, kesinlikle ifadeler bir işaretten ibaret olacaktır. Mutlakın kendisi olamayacaktır. Dolayısıyla bütün sözler birer işaretten ibarettir. O işaretlerin hakikate varmak için birer izidir. Kur'an'daki bütün sözlere ayet denir. Ayetin manası işaretlerdir. Hakikat değildir. Yani bu ayetlere bak, yeryüzündeki diğer ayetlere bak, aslına, hakikate çık anlamındadır. Bizim geleneğimizde, aslına çıkma sanatına "evvele, yüevvilu" kökünden gelen evvele

çıkmaq, yani evveline çıkmak denilir. Bu tevil sanatıdır. Evvelini biliyorsanız, aslını biliyorsanız, tevilini ancak o zaman yapabilirsiniz. İşte o zaman, o açılmış olanı tekrar aslına geri toplayabilirsiniz. Dolayısıyla, var olanı, aslına, asıl nüshaya referansta bulunarak çözebilirsiniz. Modern Müslümanla, “geneleksel” Müslüman’ı, lütfen burada geleneksel tabiriyle, Türkçedeki örf-âdetlerle yoğurulmuş anlamındaki gelenekseli değil, eski Türkçemizdeki an’ane, Arabcadaki zincirleme olarak alınan, ben bilgiyi şundan, o da şundan o da şundan aldı diyerek bir silsile tesis edilen “ananevî” anlamındaki gelenekseli kastediyoruz. Ananevî gelenekte ustalar, üstadlar eliyle, usta-çırak ilişkisi hâlinde “meşk edilen” bir bilgilenme süreci vardır. Bu bilgilenme süreci, salt rasyonel ve göz yorgunluğu ile elde edilen bir bilgi düzeyi değildir. Göz yorularak elde edilen bilgilenme, gerçek bilgilenmeye gidilen yolda bir ön çalışmadır. Mesela hiçbir zaman Gazâlî’nin “*el Munkiz mine’l Dalal*” isimli kitabında kendi entelektüel gelişimini anlatırken bahsettiği o merhalelerdeki açılım ve yükseliş, benim kastettiğim o geleneksel anlayışı göstermektedir. Gazâlî, hayatının sonunda, kitabî bilgilenme, salt selülozik bilgilenmeden daha öteye, kalbî bilgilenmeye geçmiştir.

Modern zamanlarda kalbî bilgilenme ikincil, üçüncül konuma itilmiştir. Çünkü kalb modern Müslüman’ın epistemolijisinde yer almamakta, kalb küçümsenmektedir. O zaman acaba, modern Müslüman’ın kimliği de ötekinin veya Franz Fanon’un tabiri ile işgalcinin, Hegel’in tabiri ile efendinin tanımlaması karşısında bir refleks olarak gelişmiş bir kimlik midir? sorusunu da beraberinde getirmektedir. Herhangi bir refleks olmadan, kendi başına bırakılarak oluşan kimlik asli kimliktir. Ama, hücum altında geliştirilen kimlikler ise sun’î kimliklerdir. Modern Müslüman’ın bu manada geliştirdiği kimliklerin çok otantik, çok sahil geleneğe tabi kimlikler olduğu kanaatinde değilim. Yanılabirim, ama bu kanaattayim. İlahiyat tabiri ile konuşursak

hukuk, ahkâm, hüküm ifade eden, “*yecûz, lâ yecûz*” mantığı ile oluşturulan bilgi yumağı genel manadaki İslam düşüncesinin yüzde 20’sini aşmamaktadır. Oysaki tedebbür, tefekkür, düşünme konularındaki ayetler, hadisler ve ona işaret eden noktalar daha büyük bir yekün işgal ederken, modern zamanlarda Müslümanlar, İslam eşittir İslam hukuku anlayışına gelmişlerdir. Bana göre bu, düşmanı ile kendini tanımlamanın patolojik bir vakasıdır. Çünkü, özellikle geçen yüzyılın başından beri Ortadoğu’dan İslam dünyasına teşmil edilmek sûretiyle oluşturulan bir din anlayışı vardır. Buna ben, “Yahudi dinî anlayışı” diyorum. Yahudi dininin “halakaik” geleneği, sadece hukuka referanslı bir din oluşudur. Müslümanların birçoğu da, farkında olmadan, bu durumu itiraf etmeden — bana göre — İslam anlayışını, Yahudi din anlayışına döndürmüştür. Yani böylece, hukukun önde olduğu anlayış, kavrayış, tefekkürden ziyade halakaik, yaptırımcı, yargılamacı ifadelerin olduğu bir din anlayışı öne çıkmaya başlamıştır. Bu da günümüz Müslümanının bana göre en ciddî problemlerinden birisidir. Modern zamanlara gelinceye kadar, elbette ki İslam hukuku da kullanılmaktaydı, ama birinci derecede hâkim olan hukuk değildi. Birinci derecede kimlik, Müslümanların irfanıydı, Allah’a yönelik yakınlığıydı. Ne kadar O’na yakın oldukları, tevazularıydı, ahlâkıydı ve buna bağlı olarak kurdukları medeniyetti. Buna bağlı oluşturdukları sanattı. Orta zamanlarda Batı dünyasında Müslümanlar, yazdığı eserlerle, sanatlarıyla tanınan bir kimlik iken, modern zamanlarda Müslümanlar, ortaya sanat nevinden bir şey koyamadığından dolayı, başka bir kimlikle tanınmak durumunda kalıyorlar. Tac Mahal’i, El Hamra’yı, Süleymaniye’yi inşa edebiliyorsanız, kimliğiniz var demektir. Bir sultanınız, muhteşem bir peşrev, bir Mevlevî ayin-i şerifi besteleyebiliyorsa işte o zaman ona global manada bir İslam düşüncesi diyebilirsiniz. Ama siz bunları, üretmediğiniz, sanatta, şiirde, edebiyatta, estetikte bir varlık ortaya koyamadığınız zaman ister istemez birileri sizi, kendi karşısına alarak *refleksive* bir

hareket hâline getirip, kendi düşünce ve metodolojisini size yansıtarak, sizi de daraltmaktadır. Onda bu özellikler olmadığı ve siz de onun rakibi olduğunuz için, o öyle istiyor. Onun varlığı, zaten bu tartışmanın üzerine inşa edileceği için, siz farkında olmadan anlayışınız, bu büyük muhteşem anlayıştan, darala darala sadece İslam hukukunun çok çok az bir bölümünü oluşturan ve bir askerî terminolojiye hapsedilmiş bir İslam ideolojisi inşa etmeye çalışıyorsunuz. Bunların hepsinin modern ve patolojik problemler kimlikler olduğu kanaatindeyim. Geleneksel İslam'da ise öteki ile bir kimlik bulmaktan ziyade, kendi beslendiği kaynakların ona verdiği bir kimliğin daha önde olduğunu görmekteyiz. Mesela, Osmanlı'da bir kişiye "Evladım! Sen, hangi bahçenin gülüsün?" diye bir soru sorulurdu. "Sen kimsin?" diye sorulmazdı. Sorunun kendisinde bile bir estetik vardır. Hangi kâmil nazarında, hangi nefes sana değdi, demektir bu. Bunlar modernliğe tercüme edilemez. Nefesin değmesi, bir bahçenin gülü olmak, bize belki şiirsel, mistik, poetik ifadeler gibi geliyor. Hayır, geleneksel İslam dünyasında hâkim kimlik, bu şekilde belirleniyordu da onun için böyle sorulurdu.

Geleneksel İslam anlayışında, kalbî bilgilenmenin çok önemli olduğunu, modern zamanlarda onun tahtından indirilerek yerine ikame başka bilgi melekelerinin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bir teolog illa bir yeri işaret edecekse, kalbini işaret etmesi gerekir. Matematikçiler, fenciler ise akıllarını işaret etmektedirler. Teologlar ise şimdilerde, daha çok kalbi terk ederek, akla işaret ederken bu durumu bir anlam kayması, omurga kayması olarak değerlendirmekteyim. Şeyh-i Ekber Muhyiddin-i Arabî der ki: "Biz arifler bir kavramı, bir kelimeyi ilk defa icat eden kişi değiliz." Meselâ, "Vücut (var olmak) kelimesini ilk defa biz icat etmedik." der. Tarihî süreç içerisinde "*Evvele mâ vudîa*" yani bir kelimenin bir kavramın ilk defa vaz edildiği anlamı bilenler ariflerdir. Bunlara nebîler ve velîler denir. Nebîler ve velîler insanlık tarihinde anlam kaymalarını, daha